

Arab Tilining Beshigi

Yunusxon Rahmatullayev¹

Annotatsiya: Ushbu ishda arablar joylashgan yer, u yerning tabiati, qabilalar va ularning kelib chiqishi, hayvonot olami, arablarning ishlab chiqargan mahsulotlari, qurgan tarixiy obidalari, hukumdorlari, oil ava qabila boshliqlarining jamiyatda tutgan o'rinlari haqida fikr yuritiladi.

Kalit so'zlar: badaviy, hayvonlar, tabiat, joy nomlari, hukmdor, relef, davlatchilik, imorat, dehqonchilik.

Arab tilining tug'ilgan joyi - Qizil dengizi, Hind okeani, Fors ko'rfazi va Arabiston ko'rfazining sharqiy chetidan Furot daryosigacha bo'lgan xayoliy to'g'ri chiziq o'rtasida joylashgan o'lkadir. Bu mamlakat Arabiston yarim oroli yoki, odatda, Arabiston deb ataladi.

Arabiston yarim oroli, davlat bo'lib, uning ko'p qismi cho'l va dashtlardan iborat. G'arbda yer usti tuzilishi balandroq, sharqda yer sathi asta-sekin pasayib, keyin yana Ummon tomon ko'tariladi. Arabiston hududi issiq mintaqada joylashgan bo'lib, mamlakat iqlimi, balandlikda joylashgan hududlarini hisobga olmaganda, juda noqulay. Faqat vaqti-vaqti bilan uning musaffo osmoni bulutlanadi, yomg'ir kamdan-kam yog'adi va faqat ma'lum hududlarda, masalan, Yamanda yomg'ir yog'ishi mumkin. Mamlakatning aksariyat hududlarida qurg'oqchilik keng tarqalgan. Yarim orolda yil davomida to'lib-toshadigan daryo yo'q, shuning uchun hammasi quruq daryo o'zanlari tarmog'i bilan qoplangan. Yomg'irli mavsumda ular orqali daryolar oqib o'tadi. Ushbu daryolarning ba'zilarini to'g'onlar bilan to'sib qo'yish va shu tariqa suvni ushlab turish uchun har xil hiyla-nayranglarga murojaat qilish kerak bo'ladi.

Shamollar haqida gapiriladigan bo'lsa, mamlakatning shimoliy qismida sharqiy yumshoq "as-Saba" "السيب" shamoli esadi, g'arbiy shamol O'rta yer dengizidan yomg'ir olib keladi, janubiy shamol qishda salqin va yozda issiq. Yilning ma'lum vaqtlarida cho'lning eng dahshatli shamoli "as-Samum" "السموم" esadi, arablar uni oltingugurtning o'ziga xos hidi bilan taniydilar. Ayniqsa, cho'lning markaziga kuchli zarba beradi, havoni quritadi, yo'lidagi hamma narsani yo'q qiladi.

Qadimdagi arablarning yashash sharoitiga e'tibor qaratiladigan bo'lsa, badaviy va tuya, palma va cho'l - ko'chmanchi hayotni tavsiflovchi narsa bo'lgan. "Tuya cho'l kemasi" va "Allohning in'omi" deb atalgan. Tuyalar ikki xil bo'ladi, tez yuradigan tuyalar va yuk tashish uchun mo'ljallangan tuyalar. Tuya badaviyning do'sti, usiz badaviy sahroda yashay olmasdi, u badaviylarga go'sht va sut beradi, uni bir joydan boshqa joyga ko'chiradi, badaviylar esa uning junidan chodirlarini tikadilar.

Xurmo mevasi cho'lda topiladigan eng yaxshi va eng ko'p mevadir, shuning uchun xurmo va sut badaviylarning asosiy oziq-ovqatini tashkil qiladi. Bundan tashqari, badaviylar xurmodan juda mazali ichimlik "nabiz"ni tayyorlashni bilishadi.

Arabistonda eng keng tarqalgan uy hayvonlari - otlar, eshaklar, xachirlar, qo'ylar va itlar. Yovvoyi hayvonlardan bo'rilar, sirtlonlar, antilopalar va boshqalar, qushlardan tuyaqush, burgut, kaklik va dumg'aza, cho'lda ko'plab ilonlar bor. Badaviylar ishtahani ochuvchi taom tayyorlashni bilishgan va uni chigirtkalardan tayyorlagani uchun chigirtkalarni ham eslatib o'tish kerak.

Arablar semit xalqlariga mansubdir. Arablar qadimiy tarixining izlari yo'q bo'lib ketgan, Yamanda nisbatan yaqinda topilgan, eng qadimiysi miloddan avvalgi VIII-IX asrlarga tegishli bo'lgan alohida

¹ NamDU katta o'qituvchisi

yo'zuvlar bundan mustasno, ammo bu yo'zuvlar bizga ularning mualliflari - minalar, sabaiylar va ximiyarlar haqida juda kam ma'lumot beradi.

Arab qabilalari orasida ikkita katta guruh ajralib turadi, birinchisi yo'qolgan qabilalar va ikkinchisi saqlanib qolgan qabilalar.

Yo'qolgan arab qabilalari. Bu qabilalarning izlari deyarli saqlanib qolmagan. Bularga Od, Samud, Tasm va Jadiy qabilalari kiradi. Olimlar ular haqida Hijoz shimolidagi Tema shahri yaqinida tasodifan topilgan lihyon, samudiy va sapfiy yo'zuvlaridan bilib oldilar. Yo'zuvlar shundan dalolat beradiki, bu qabilalarning o'zaro muloqot qilgan tili bizgacha yetib kelgan o'sha arab adabiyoti yodgorliklari tilidan farq qiladi.

Saqlanib qolgan arab qabilalari. Ular o'z navbatida ikkita katta tarmoqqa bo'lingan - Qaxtan va Adnan. Qaxtan arablari arablarning ajdodlari bo'lganligi uchun mahalliy arablar hisoblanadilar. Qabilaning nomi uning ajdodi Yorub ibn Qaxtan nomidan kelib chiqqan. Qaxtan arablari, yamanliklar, shuningdek, "Janubiy arablar" sifatida ham tanilganlar. Adnan qabilasi arablar tomonidan assimilyatsiya qilingan deb hisoblanadi, chunki ular qo'shni hududlardan Arabiston yarim oroliga ko'chib o'tgan va uning tub aholisi bilan aralashib ketgan. Xuddi shu tarzda, Hijoz, Najd, Tadmor va Nabatiyada istiqomat qiluvchi Nizor (yoki Maadd) qabilasi tashkil topgan.

Aralashgan qabilalar. Iqtisodiy va siyosiy vaziyat bir qator janubiy arab qabilalarini uylarini tark etishga majbur qildi. Mashhur Marib to'g'oni vayron bo'lgandan keyin ko'chib ketish ayniqsa qizg'inlashdi (bu voqea tarixiy an'analarda "Sail al-Arim" nomi bilan mashhur). To'fon butun mamlakatni qamrab oldi, ekinlar va chorva mollari vayron bo'ldi, janubiy qabilalarning muhim qismi Arabiston shimoliga ko'chib o'tishga majbur bo'ldi. Sa'lab ibn Amr qabilasi Yasribga joylashdi va undan keyin ikki qabila - Avs va Xazraj kelib chiqdi. Xuza qabilasi Makkaga yetib kelib, u yerda joylashdi va Jurhum qabilasini u yerdan haydab chiqardi. Jaffna ibn Amr qabilasi Suriyaga joylashdi. Uning vakillari mahalliy lahjada "suv" degan ma'noni anglatuvchi "G'assan" so'zidan G'assoniylar deb atala boshlandi. Lahma ibn A'diy qabilasi Iroqning Hiro shahri tomon yo'l oldi. Munziriyalar sulolasining asoschisi Nasr ibn Robiya shu qabiladan edi. Toyi qabilasi Yasribning shimoli-sharqida, Aja va Sulma tog'larida joylashdi. Shunday qilib, arablar yarim orol bo'ylab tarqalib ketishdi, bu esa "Saba'iyalarning ajralgan qo'llari" degan gapni keltirib chiqardi. Ko'chirish janubiy va shimoliy arab qabilalarining bir biri bilan faol aralashishiga olib keldi, qo'shnihilik, urushlar va savdo-sotiq uning kuchayishiga hissa qo'shgan, ammo bu narsalar qabilalararo nizolarni to'xtata olmadi, ular uzoq yillar davomida va hatto Islom o'rnatilgandan keyin ham davom etdi.

Arablar o'troq arablar va ko'chmanchi arablarga bo'linganlar. Yarim orolning janubiy qismida o'troq arablar yashagan. Ular to'liq qabul qilgan o'troq turmush tarzi savdo va dehqonchilikka asoslangan edi. Hunarmandchilikning keng tarqalishi tufayli bu yerda ishlab chiqarilgan yo'l-yo'l matolar, to'nlar, yaman qilichlari. O'troq arablar ko'chmanchi san'atida ham mukammallikka erishib chamlarishlab chiqardilar, shuningdek, ular ishlab chiqargan turli mahsulotlar mamlakatlarga eksport qilingan. Ular tomonidan tayyorlangan tutatqi va xushbo'y moddalar keng dunyoga tanildi.

O'troq arablar shaharlar, qal'alar, ibodatxonalar barpo qildilar, mashhur Gumdan saroyi kabi ulkan saroylar qurdilar. Ular rulon orolining janubida, shuningdek, undan tashqarida bir nechta sulolalarni yaratdilar. Ular orasida eng mashhurlari quyidagilar edi: Tubba'a sulolasi hukmronlik qilgan Himiyarlar davlati, milodiy 525 yilda tugaydi. Abu Nuvos hukmronligi, Iroqdagi Laxmid Munziriyalar sulolasining davlati (davlatning poytaxti Xiro bo'lgan), u milodiy III asr boshidan mavjud bo'lgan. Musulmonlar istilosigacha. Laxmidlar fors podsholari xizmatida edilar, Laxmid hukmdorlaridan Xavarnak va Sadirni qurgan an-Nuamon I (400—418 yillar) mashhur bo'ldi, al-Munzir III (505-554 yillar), laqabi "Osmon namligining o'g'li". Hironi shoir va yo'zuvchilar shahriga aylantirgan Amr ibn Hind (554-569 yillar). Siyosiy jihatdan Vizantiyaga qaram bo'lgan G'assoniylar davlati (Jaffna avlodlari) Suriyada joylashgan, uning poytaxti Jilliak shahri edi. G'assoniy hukmdorlari orasida eng mashhuri Cho'loq laqabli Xoris II (529-569 yillar) bo'lib, "Halima kuni" deb atalgan kunda Xironi yenggan. U o'z saroyiga ko'plab shoirlarni to'plagan bilan ham mashhur bo'lgan. Va nihoyat,

Najddagi Kindit davlati, taxminan milodiy 450 yildan 540 yilgacha mavjud bo'lgan. Shoir Imru-l-Qays kinditlarga mansub edi.

Ko'chmanchi arablar yoki badaviylar Arabiston yarim orolining shimoliy qismidagi aholining ko'p qismini tashkil qilgan. Badaviylarning ijtimoiy yo'li cho'ldagi yashash sharoiti ta'sirida shakllangan. Ular hunarmandchilik va dehqonchilikka nafrat bilan munosabatda bo'lishgan, chodirlarda yashaganlar, chorvachilik bilan shug'ullanganlar, bu ularni go'sht va sut, jun va teri bilan ta'minlagan. Ular qayerda tez-tez yomg'ir yog'ayotganini bilishar suv va yaylov izlab u yerdan bu erga sarson bo'lib ko'chib yurishardi. Chorvachilik iqtisodiyoti bera olmagan narsaga muhtoj bo'lib, ular ayirboshlash yo'lga o'tdilar. Chorvachilik mahsulotlari va chorva mollari uchun xurmo va kiyim-kechak oldilar. Haddan tashqari ehtiyojning ko'payib ketishi yoki qon adovati ularni yirtqichona hujumlar qilishga majbur qildi.

Badaviylar bo'ysunadigan yagona qonunlar ularning qabilasining qonunlari edi. Badaviylar oila va qabiladan tashqari hech qanday hokimiyatni tan olmasdilar. Ijtimoiy aloqalar faqat qabila va ko'chmanchilar yashaydigan chegaralardagina saqlanib qolgan, ammo boshqa holatlarda esa milliy chegaralar umuman saqlanmagan.

Har bir qabilaning o'z boshlig'i bo'lgan va u qabila boshlig'i hisoblangan. Qabilaning hukmdori hisoblanardi. Yo'l boshchi qabila tayanchi, uning birligining ramzi bo'lib, barcha muhim masalalarni muhokama qilishda so'nggi so'zni yetakchi aytgan.

Qabila a'zolari hukmron yoki bo'ysunuvchi mavqeyini egallashidan qat'iy nazar, bir-birini qo'llab-quvvatlagan va sukut saqlagan. Badaviyning o'zini himoya qiluvchi qabilaga mutaassib bog'lanishi asabiy deb ataladi. Oila boshlig'i o'z uyida cheksiz hokimiyatga ega bo'lgan, barcha holatlarda o'zi xohlaganicha harakat qiladigan ota hisoblanardi. Ayol barcha oilaviy ishlarda erkak bilan teng ravishda ishtirok etgan, uyda alohida hurmatga sazovor bo'lgan, mustaqil va katta harakat erkinligiga ega bo'lgan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ханна ал-Фахури. История арабской литературы. М. 1959г.
2. Крачковский И. Ю. Избр. Соч. М. 1963г.
3. O'zbek tilining izohli lug'ati: - T. "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi". Davlat ilmiy nashriyoti, 2006. 3-tom. 273-bet
4. Baranov X. Arabsko-russkiy slovar. -M ., 1985.
5. Faruk Abu-Chacra. Arabic: An Essential Grammar. Routledge, 2007.
6. ан-Наим ал-кабир. Арабча-ўзбекча луғат: - Т. Абдулла Қодирий номидаги халқ мероси нашриёти. 2021

